

Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс)

(Бутнік-Сіверський О.Б. Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс)/ Бутнік-Сіверський О.Б.// матеріали ІІ всеукраїнської науково-практичної конференції «Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності (м.Київ, 24 травня 2019)» Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту – К.: ФОП Кравченко Я.О., 2019 – 146 с. (с.9-46))

Бутнік-Сіверський О. Б.,

головний науковий співробітник економіко-правового відділу НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, доктор економічних наук, професор, академік АТН України та академік УАН.

- *Економіко-правова категорія «інтелектуальний капітал»*
- *Моделі та структуризація інтелектуального капіталу*
- *Економіко-правова природа походження інтелектуального капіталу та його кругообіг*
- *Економіко-правова природа складників інтелектуального капіталу*
- *Розвиток інтелектуального капіталу у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації*

Анотація. Розглядається економіко-правова категорія «інтелектуальний капітал», моделі та структуризація інтелектуального капіталу, економіко-правова природа походження інтелектуального капіталу та його кругообіг, економіко-правова природа складників інтелектуального капіталу, розвиток інтелектуального капіталу у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації.

Ключові слова: категорія «інтелектуальний капітал», моделі та структуризація, інтелектуалізація, капіталізація, економіко-правова природа.

Анотация. Рассматривается экономико-правовая категория «интеллектуальный капитал», модели и структуризация интеллектуального капитала, экономико-правовая природа происхождения интеллектуального капитала и его кругооборот, экономико-правовая природа составляющих интеллектуального капитала, развитие интеллектуального капитала в аспекте процессов интеллектуализации, капитализации и трансформации.

Ключевые слова: категория «интеллектуальный капитал», модели и структурирование, интеллектуализация, капитализация, экономико-правовая природа.

Abstract. The author considers the economic and legal category "intellectual capital", models and structuring of intellectual capital, the economic and legal nature of the origin of intellectual capital and its cycle, the economic and legal nature of the components of intellectual capital, the development of intellectual capital in the aspect of processes of intellectualization, capitalization and transformation.

Key words: the category of "intellectual capital", models and structuring, intellectualization, capitalization, economic and legal nature.

Останнім часом багато уваги науковцями приділяється розвитку інтелектуального капіталу за різними напрямками. При цьому зміст самої категорії «інтелектуальний капітал» подається частіше у відриві з сферою інтелектуальної власності, що призводить до неоднозначного розуміння пов'язаних з ним розвитком інноваційного менеджменту, участі людського інтелектуального капіталу, процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації.

Частіше інтелектуальний капітал традиційно розглядають з позиції філософської категорії, як здатність до мислення, пізнання, особливо до його вищих теоретичних рівнів, що властиво інтелекту по відношенню до розгляду окремих управлінських завдань на різних її рівнях, або як міждисциплінарний підхід до вирішення проблем тощо. По відношенню до капіталу, в цьому випадку, інтелектуальний капітал розглядається як накопичення наукових, теоретичних і практичних знань людства, суспільства про відповідні дії, процеси, проблеми вирішення. Інтелектуальний капітал розглядається і як категоріальна структура мислення, яка формується на базі суспільного пізнання в процесі удосконалення, пошуку нового на основі універсальних форм мислення. Він також розглядається і як система знань, яка базується на системному характері людського мислення, з метою оперувати ними (знаннями) діалектично, тобто як взаємопов'язаними, рухливими, суперечливими, такими, що переходять одна в одну або узагальнюються, викристалізуються, стверджуються. Але при цьому інтелектуальний капітал не розглядається як авансована вартість інвестора в інноваційний розвиток виробничого процесу, де саме розкривається економіко-правова природа походження інтелектуального капіталу, що наближує до практики руху капіталу, складовою якого є інтелектуальний капітал. Саме означене, спонукало автора цієї статті здійснити теоретико-методологічний екскурс з метою узагальнення найбільш поширених поглядів науковців та спрямувати наукову думку в напрямку дослідження вартісної природи інтелектуального капіталу та його складників. При цьому виділяючи по тексту термінологічний апарат, який найбільш поширено використовується в сфері

інтелектуальної власності та не наводячи відповідну статистику, враховуючи обмеження розміру цієї статті. Це також сприятиме розкриттю процесу комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності.

Економіко-правова категорія «інтелектуальний капітал»

Інтелектуальний капітал є складною економіко-правовою категорією, яка має відповідні складники її формування і до якої спрямовані різні погляди науковців, що потребує відповідного наукового узагальнення та обґрунтування.

Доцільно розглянути окремі найбільш поширені підходи до визначення та змісту економіко-правовою категорії «інтелектуальний капітал», що має значення для розуміння розвитку інтелектуального капіталу в умовах ринкових відносин з позиції здійснення процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації.

Зважаючи на класифікацію видів інтелектуального капіталу за різними ознаками, зазначає науковець Г.О. Житченко, доцільно розглядати інтелектуальний капітал також із загальних позицій, з позиції філософської категорії і з позиції конкретної науки – як економічну категорію. З позиції філософської категорії інтелектуальний капітал розглядається як здатність до мислення, пізнання, особливо до його вищих теоретичних рівнів, що властиво інтелекту. Стосовно ж капіталу інтелектуальний капітал розглядається як накопичення наукових, теоретичних і практичних знань людства, суспільства про відповідні дії, процеси, проблеми, вирішення [1, 258]. На наш погляд, розгляд терміну «інтелектуальний капітал» як економічна категорія в сучасних умовах сьогодення є обмеженим, враховуючи що це за змістом економіко-правова категорія, з якою пов'язують майнові права інтелектуальної власності, правові та економічні відносини в процесі комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, що свідчить про рух інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал, акцентує увагу О.М. Ковальова у своїй статті «Інтелектуальний капітал – важлива складова капіталу підприємства», – нове поняття. Іноді поняття «інтелектуальний капітал», справедливо зауважує О.М. Ковальова, ототожнюють з поняттям «людський капітал». Історично першим з'явилося поняття «людського капіталу», яке ввів А. Маршал, який під розумінням капіталу взагалі розумів саме людський капітал, як «освіту, фахову підготовку, навички та здібності» [2, 1]. Термін «людський капітал» вперше з'явився в працях Теодора Шульца, який відмічав, що добробут бідних людей залежить не від землі, техніки або їх зусиль, а від знань. Він назвав цей якісний аспект економіки «людським капіталом» [3, 178]. Т. Шульц доводив, що в людський капітал, як в любий капітал можна здійснювати інвестиції. Як зазначає вчений у статті «Investment in Human Capital», «відмова розглядати людські ресурси як форму капіталу, як вироблені засоби виробництва, як результат інвестицій, сприяла

збереженню класичного поняття праці, як можливості робити ручну роботу, що потребує небагато знань і навичок, можливостей, якою відповідно до цього поняття робочі наділені приблизно однаково» [4, с. 3]. Т. Шульц стверджував, що людський капітал – це форма капіталу, через те, що слугує джерелом майбутніх заробків або майбутніх задоволень. А людським він становиться тому, що він є складовою частиною людини. Т. Шульц обґрунтував необхідність здійснення інвестицій в навчання та освіту, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності праці працівників і, відповідно, збільшенню добробуту суспільства [5]. За оцінками Т. Шульца, з виробленого в суспільстві валового продукту на накопичення людського капіталу використовується вже не $\frac{1}{4}$ частини, як це випливало з більшості теорій відтворення ХХ ст., а $\frac{3}{4}$ його загального розміру [5].

Мікроекономічний фундамент теорії людського капіталу був закладений лауреатом Нобелівської премії (1992 р.) Гаррі-Стенлі Беккером, який теоретично довів, що людський капітал є економічна категорія; виділив спеціальні та загальні інвестиції в людину; здійснив статистичний розрахунок економічної ефективності освіти; виконав перехід до загальних показників, що охоплюють весь життєвий цикл людини; виділив інвестиційні складові у поведінці агентів на ринку праці; ввів поняття «спеціальний людський капітал», який впливає на заповнення вакансій робочих місць і внутрішнього пересування за службою; отримав кількісні оцінки рентабельності вкладів в людину і порівняв їх з фактичною рентабельністю фірм США, що дозволило конкретизувати та розширити представлення інвестицій в людський капітал (у США в 60-і роки ХХ ст. рентабельність освіти на 10-15% перевищувала рентабельність інших видів комерційної діяльності); обґрунтував необхідність визнання людського часу як ключового економічного ресурсу; пояснив структуру розподілу особистих доходів вікової динаміки заробітків, нерівності в оплаті чоловічої і жіночої праці тощо [5].

Термін *«інтелектуальний капітал»* ввів Дж. Гелбрейт в 1969 р., тобто в період панування індустріальної та зародження постіндустріальної економіки. Але більшої розповсюдженості це поняття набуло тільки з 90-х років ХХ ст., що пов'язано з переходом людства до інформаційної економіки [2, 1].

Під *інтелектуальним капіталом* більшість сучасних вчених, підсумовує О.М. Ковальова, мають на увазі *здатність створювати нову вартість інтелектуальних ресурсів та інтелектуальних продуктів*. І далі науковець додержується думки, що інтелектуальний капітал має такі види: людський, структурний, клієнтський, соціальний [2, 1]. Тут науковець додержуючись зазначених видів інтелектуального капіталу та їх узагальнення, віддаляючись від правової природи майнових прав інтелектуальної власності, де «нова вартість інтелектуальних ресурсів» є результат процесу залучення високого рівня фахівців до створення нової інтелектуальної власності, які і є інтелектуальними ресурсами, а результат їх інтелектуальної праці є «інтелектуальними продуктами». Зазначене не узгоджується з наведеними видами інтелектуального капіталу.

Категорія «інтелектуальний капітал», справедливо акцентує Т. В. Понедільчук, є відносно новим поняттям, тому в економічній літературі немає узгодженості у визначенні цієї категорії [6]. Дане поняття іноді ототожнюють з людським капіталом, людськими ресурсами, інтелектуальною власністю, інтелектуальними активами, що значно ширше по відношенню до позиції О.М. Ковальнової. Генезис самого виразу не є однозначним. За словами С. Казевіч [7], елементи всіх концепцій інтелектуального капіталу можуть бути знайдені в публікації Дж. Ріка (1834 рік) під назвою «Соціологічна теорія капіталу» [8, 65]. Е. Чемберлін, теж вивчав вплив ресурсів категорії інтелектуального капіталу, що знаходяться у власності компанії, на конкурентоспроможність і прибуток підприємства [8, 220 – 232].

Більшість існуючих думок зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів щодо визначення інтелектуального капіталу, зазначає Т. В. Понедільчук [6], можна поділити на дві основні групи:

- 1) інтелектуальний капітал ототожнюється тільки з людським фактором;
- 2) інтелектуальний капітал – це розширена система, процеси і структура якої представлені пошуком оптимальної інтелектуальної ефективності і відносин між колегами.

Перший напрямок, зазначає Т. В. Понедільчук, було виокремлено, В.Л. Хадсоном, який визначив людський інтелектуальний капітал як комбінацію генетичної спадщини, художньої освіти, досвіду, ставлення до життя і бізнесу [10,46]. Інший автор А. Уорд, погляд якого відноситься до другого напрямку, вважає, що інтелектуальний капітал це сума «острівців знань», існуючих в межах однієї компанії [10,58], і завданням менеджерів є повністю координувати знання працівників з метою побудови економічної стратегії компанії. Як бачимо за змістом тут інтелектуальний капітал науковцями розмивається людськими факторами або відносинам між колегами, що далеко від майнових прав інтелектуальної власності. Домінує функція людської поведінки та їх відносин.

На наш погляд, можна підтримати зауваження Г.О. Житченко у її теоретичній статті «Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал»» [1, 256], що існує багато трактувань терміну «інтелектуальний капітал» різними авторами, які наочно науковцем представлені у табл. 1, які найбільш поширені.

Таблиця 1

Поняття категорії «інтелектуальний капітал»

Автор	Визначення
Е. Брукінг [11]	Інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати, посилюючи конкурентні переваги. Складовими частинами є людські активи, інтелектуальна власність,

	інфраструктурні й ринкові активи.
О. Бутнік-Сіверський [12]	Інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості).
М. Ескіндаров [13]	Інтелектуальний капітал – це система характеристик, що визначають здатність людини, тобто якість робочої сили індивідуума, сукупного працівника підприємства, фірми, корпорації, країни, що створює товар, послуги, додатковий продукт для їх відтворення на основі персоніфікованого економічного інтересу кожного суб'єкта, їх сукупності.
В. Іноземцев [14]	Інтелектуальний капітал являє собою щось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми.
О. Кендюхов [15]	В інтелектуальному капіталі вбачаються інтелектуальні ресурси: «інтелектуальний капітал – це здатні створювати вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними самостійно або залученими як засоби створення нової вартості».
Б. Леонтьєв [16]	Розглядає інтелектуальний капітал як вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, а також накопичені ним бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами.
О. Стрижак [17]	Під інтелектуальним капіталом підприємства розуміє «сукупність здібностей та знань, які мають економічну цінність і використовуються у виробничій системі, орієнтована на задоволення потреб суспільства з метою створення інноваційного потенціалу та одержання доходу».
Т. Стюарт [18]	Інтелектуальний капітал – це невидимі активи, знання, базисна компетенція, стратегічні активи, базисні

Одночасно, Г.О. Житченко [1, 257] висловлює і свою думку щодо трактування терміну «інтелектуальний капітал», як «сума знань, досвід, професійна підготовка та інтуїція всіх працівників підприємства, установи (або держави). До цього слід додати напрацьовані людські зв'язки, інформацію у вигляді баз даних, комп'ютерну мережу, що миттєво опрацьовує і передає інформацію всім працівникам відповідної структури тощо, завдяки чому вдається швидко й адекватно реагувати на зміни». Як бачимо автор додержується соціально-економічного та філософського підходу або змішаної точки зору щодо трактування терміну «інтелектуальний капітал», не враховуючи вартісну складову майнових прав інтелектуальної власності, як нематеріальний актив та трансформаційні зміни в процесі його перетворення в інноваційну продукцію в науковій сфері та в інноваційну продукцію в виробничій сфері діяльності.

Найбільш поглиблене та ґрунтовне дослідження щодо підходу до трактування змісту категорії «інтелектуальний капітал», що приваблює поглибленим узагальненням наукової думки, здійснено науковцем О. М. Собко в її монографії «Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація–функціонування–розвиток» (2014 р.), де досліджено прагматизм економічної діагностики інтелектуального капіталу підприємства в умовах нової парадигми, окреслено пріоритети розвитку інтелектуального капіталу підприємства в умовах економіки знань та запропоновано оптимальні напрями функціонування міжсекторного партнерства та оцінено його вплив на формування соціального капіталу [19, 5].

Не поглиблюючись у наукову дискусію в цій монографії, яку здійснює О. М. Собко, науковець справедливо підсумовує, що в наукових підходах до дефініції інтелектуального капіталу можемо виділити використання прикметників «невидимий», «нематеріальний», «інтелектуальний» та іменників «активи», «вартість», «капітал», що знайшло своє відображення у таких термінах, як «невидимі активи», «нематеріальні активи», «інтелекту-альні активи», «капітал знань», «інтелектуальний капітал». Відтак, зауважує О. М. Собко, характерною ознакою використання цих термінів є їх галузева приналежність, зокрема, у сфері бухгалтерського обліку найбільшого використання набув термін «нематеріальні цінності»; у сфері економіки та управління – «капітал знань» та «інтелектуальний капітал». Отже, основним завданням сучасної науки, зазначає О. М. Собко, є напрацювання єдиного термінологічного поля та окреслення критеріїв класифікації поняття «інтелектуальний капітал підприємства», що суттєво ускладнюється можливістю його фізичного чи фінансового виміру, а також методології оцінки [19, 34-35]. Як бачимо, в теоретичному плані науковець розширюючи термінологічний апарат з позиції галузевої приналежності невілює змістовну наповненість категорії «інтелектуальний капітал», доповнюючи різними особливостями з різних сфер управлінської, економічної, маркетингової та іншої

діяльності або підтримуючи та доповнюючи класичні підходи науковців, які традиційно стали визнаними без поглибленого дослідження предметності даної категорії.

Прикладом нашого твердження є здійснення О. М. Собко у своїй монографії семантичного аналізу термінів, що лежать в основі дефініції поняття «інтелектуальний капітал підприємства» (відображаючи у вигляді «невидимої сфери» функціонування організації), які науковець представила на рис. 1, виділивши певні групи, які характеризують дане термінологічне визначення через (подаємо в редакції О. М. Собко без посилань на науковців) [19, 76-78]:

1. *Ідентифікацію складових елементів*, опираючись на використання класифікаційного методу дослідження таких як:

➤ «невидимі активи», «нематеріальні активи», «нематеріальна форма майна», «невидиме майно», «інтелектуальні активи», «активи знань»;

➤ «нематеріальні засоби», «інтелектуальні матеріальні засоби», «невидимі засоби»;

➤ «інтелектуальна матерія», «інтелектуальні цінності, здібності, навички», «інтелектуальний продукт», «інтелектуальна власність», «людський і машинний інтелект»;

➤ «управління знаннями», «капітал знань», «сукупність знань та інформації»;

➤ «гудвіл»;

➤ «акцентований «інноваційний капітал», як складовий елемент:

➤ «людський капітал» і сукупність вищенаведених компонентів у поєднанні з людським капіталом.

2. *Окреслення значущості й ролі* в розвитку підприємств і процесі розширеного відтворення на мікрорівні, як:

➤ джерело багатства;

➤ якісно нового економічного ресурсу, що немає фізичних чи фінансових вимірників;

➤ атрибуту конкурентоспроможності та ефективності функціонування господарських суб'єктів;

➤ засобу ринкової капіталізації підприємства (створення нової вартості).

3. *Визначення економічного змісту* на основі сутності економічної категорії «капіталу», що базується на функціональному підході, як:

➤ вартості, здатної генерувати нову вартість;

➤ засобу, що створює видимі ефекти.

Опираючись на представлені вище дефініції, О. М. Собко виділяє наступні специфічні ознаки поняття інтелектуального капіталу підприємства [19, 78-82 (скорочено)]:

1) базується на знаннях та інтелекті, тому головним інструментом розвитку інтелектуального капіталу є «інтелігентне підприємство»...;

2) виступає водночас ресурсом і результатом здійснення підприємницької діяльності;

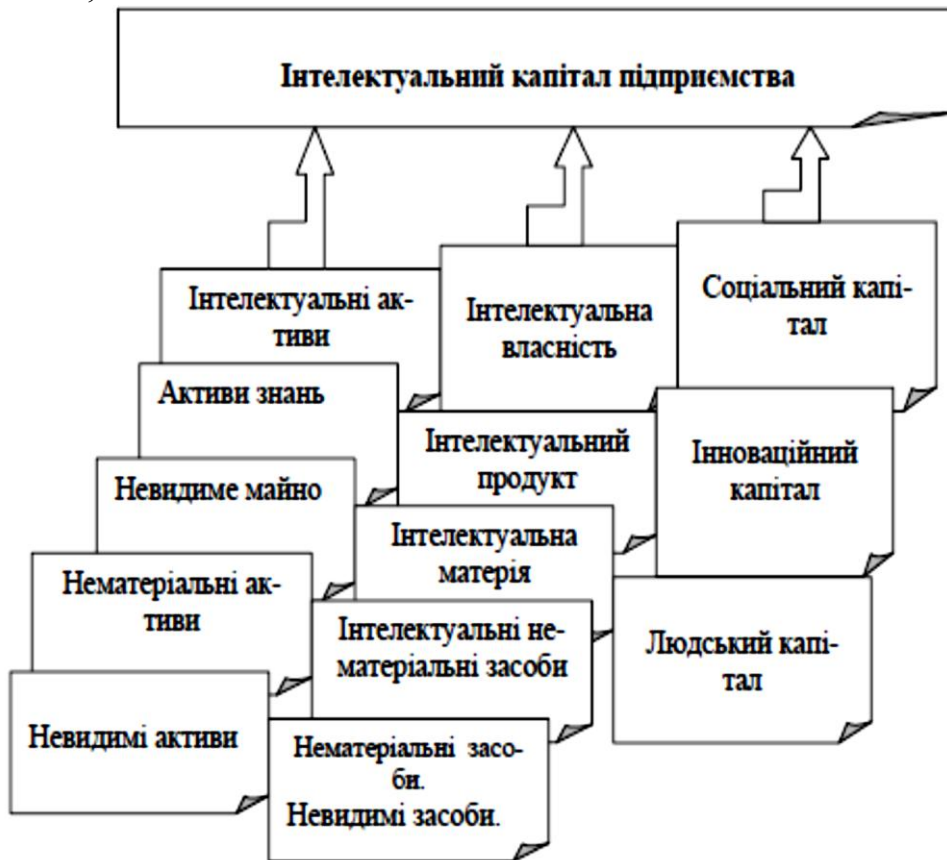

Рис.1. Семантичний аналіз термінів, що лежать в основі дефініції поняття «інтелектуальний капітал підприємства».

3) під час кругообігу може перебувати одночасно у різних формах (наприклад, у «Запасах» та «Готовій продукції»), а також функціонує у сферах виробництва та обігу;

4) нагромаджується і зберігається у специфічних формах, зокрема, інтелектуальний капітал має динамічний характер, а тому його нагромадження є важким завдання...;

5) передається частково, важко піддається копіюванню...;

6) швидко поширюється, що забезпечується функціонуванням в умовах «інфономіки»...;

7) підлягає одночасному та багаторазовому використанню в економічних процесах...;

8) економічна цінність відображається різницею між ринковою та балансовою вартістю суб'єктів господарювання...;

9) обмеженими на сьогодні є можливості вимірювання та оцінки інтелектуального капіталу в традиційних системах бухгалтерського обліку...;

10) складові елементи інтелектуального капіталу відрізняються за своєю природою та характером функціонування, що вимагає розробки загальноприйнятої його класифікації для опрацювання критеріїв, покладених в основу їх оцінки та встановлення однорідних елементів, а також забезпечить підвищення на цій основі якості стандартів фінансової звітності...;

11) застосування інтелектуального капіталу забезпечує генерування очікуваних грошових потоків і позитивно впливає на капіталізацію підприємства...;

12) інтелектуальний капітал підприємства як явище відображається появою «лакун», представлених у вигляді різниці між ринковою і балансовою вартістю суб'єктів господарювання, зокрема ринкова вартість фірми «Kraft» при її продажі у 4 рази перевищила балансову вартість; фірми «Rowntree» – у 5 разів [20], а за твердженням вчених «співвідношення між вартістю інтелектуального капіталу та вартістю матеріальних засобів виробництва і фінансового капіталу високотехнологічних компаній повинно знаходитися у межах від 5:1 до 16:1» [21];

13) за змістом інтелектуальний капітал підприємства відображає кінцеву мету розподільчих і перерозподільчих процесів, куди залучені підприємці та наймані працівники, які виступають власниками-носіями індивідуального інтелектуального капіталу.

Тут О. М. Собко розкриває характерну особливість функціонування інтелектуального капіталу підприємства, якою є той факт, що частина його об'єктів перебуває у власності найманих працівників, а, отже, інтелектуальний капітал не в повному обсязі виступає знаряддям експлуатації найманих працівників (на відміну від фізичного). Таким чином, наймані працівники позбавлені лише частини об'єктів інтелектуального капіталу, які виступають знаряддям привласнення частини створеної доданої вартості. Це зумовлює специфіку економічних відносин між підприємцями та найманими працівниками, яка виникає щодо перерозподілу створеного додаткового продукту. Поява такого вектора в економічних відносинах означає збільшення частки створеного додаткового продукту, яку будуть привласнювати власники-носії інтелектуального капіталу, – наймані працівники. Такий погляд науковця, з нашої позиції, свідчить про схильність її правових відносин підприємцями та найманими працівниками, а також до вартісної природи інтелектуального капіталу, у формі вартості майнових прав інтелектуальної власності, який знаходиться в процесі руху у формі промислового капіталу.

Найбільш поширеним в теорії інтелектуального капіталу науковці розглядають його за формою – основні елементи, які визначають структуру вказаного терміну. В рамках наявних у науці теорій інтелектуального капіталу, зазначає О. М. Собко у своїй монографії, вчені виділяють **людський капітал, структурний капітал, організаційний капітал і соціальний капітал**. При цьому вважається, що людський капітал включає персонал підприємства та його

контрагентів – постачальників, споживачів; організаційний капітал формують об'єкти промислової власності (товарні знаки, промислові зразки, винаходи, корисні моделі), об'єкти інтелектуальної власності (програмне забезпечення, банки і бази даних), інноваційний капітал і соціальний капітал (організаційна культура, менеджерські якості та комунікаційні здібності). Однак, на думку О. М. Собко, розглядаючи інтелектуальний капітал підприємства у загальному вигляді, доцільно виділити *колективний інтелектуальний капітал* (перебуває у власності підприємства) та *індивідуальний інтелектуальний капітал* (власниками є наймані працівники, його безпосередні носії) [19, 82].

Поглиблюючи свій підхід, О. М. Собко вважає, що основні форми розвитку інтелектуального капіталу підприємства знаходяться у межах кожного зі складових елементів, простежується створення *«інтелігентних підприємств»*, які характеризуються високим рівнем інноваційності та еластичності – здатністю швидко пристосовуватися до змін оточення. Серед сучасних форм розвитку інтелектуального капіталу підприємств, на думку О. М. Собко, є: налагодженість перманентного навчання (тривалість визначається протягом усього життя), підвищення кваліфікації (досвіду, вмінь, навичок) кожного працівника підприємства для підвищення свого IQ в рамках процесу як групового навчання (наприклад, симуляційні методики, які налаштовані на удосконалення груп через проведення тренінгів, використання методів навчання в позаробочий час «off-the-job», проведення семінарів), так й індивідуального самонавчання (наприклад, за методикою індивідуального вдосконалення працівників відомою під назвою «Тренування» («Coaching»); розширення використання переваг інформаційних технологій для отримання доданої вартості на базі індивідуальних і колективних знань, які є в розпорядженні суб'єкта господарювання; формування інноваційної організаційної культури на підприємстві [19, 82-83]. Таким чином, з нашої позиції, тут все ж домінує у науковця, це створення «інтелігентних підприємств» (на нашу думку, невдала назва), так як це більше відноситься до створення *інтелектуального середовища*, спрямованого на розробку новацій та їх опанування.

Узагальнюючи, О. М. Собко, представляє власну дефініцію терміну – інтелектуальний капітал підприємства, як сукупність економічних відносин, які виникають між підприємцями та найманими працівниками-власниками індивідуального інтелектуального капіталу щодо пошуку, перетворення, збагачення, дифузії (поширення) і використання знань, генерованих інтелектом, а також розподілу та перерозподілу створеної доданої вартості, що позитивно динамізує процес капіталізації підприємства [19, 83-84]. Таке визначення О. М. Собко, більш ґрунтовне по відношенню до інших зазначених вище думок науковців щодо виділених ключових слів, але загальна позиція науковця, знаходиться у протиріччі саме з механізмом комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності по відношенню до «індивідуального інтелектуального

капіталу», за яким найманий працівник-власник продає не інтелектуальний капітал, а право інтелектуальної власності на результат індивідуальної творчої праці, який трансформується в процесі руху промислового капіталу та на кінцевій стадії приносить додану вартість (прибуток), який відповідно до договору між підприємцем та найманим працівником-власником результату індивідуальної творчої праці отримує відповідну винагороду.

Моделі та структуризація інтелектуального капіталу

Питання структуризації інтелектуального капіталу, зазначає Г.О. Козинець в своїй аналітичній статті «Структура інтелектуального капіталу», було досліджено в роботах багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, таких, як Е. Брукінг, Р. Каплан, Т. А. Стюарт, Л. Едвінссон, М. Мелоун, К.-Е. Свейбі, М. Армстронг, Дж. Кендрік, В. Іноземцев, Б. Леонтьєв, О. Панкрухін, О. Гапоненко, П. Цибульов, О. Кендюхов, В. Супрун, А. Колот та інших. Однак на сьогодні єдиного підходу до визначення структури інтелектуального капіталу не існує, тому це питання потребує подальшого дослідження [22, 273].

Г.О. Козинець узагальнив та розглянув основні теоретичні підходи науковців до структуризації інтелектуального капіталу, які представлені науковцем в таблиці 2 [22, 273-274].

Як видно з таблиці 1, зазначає Г.О. Козинець, більшість науковців розглядають структуру інтелектуального капіталу на мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємства. Таку тенденцію можна пояснити тим, що зародження теорії інтелектуального капіталу почалося з дослідження практичної діяльності підприємства [22, 274]

Таблиця 2

Підходи до структуризації інтелектуального капіталу

Автор	Складові інтелектуального капіталу			
К.-Е. Свейбі	Індивідуальна компетентність	Внутрішня компетентність		Зовнішня компетентність
Е. Брукінг Р. Каплан Д. Нортон Р. Романів	Людські активи	Інфраструктурні активи	Інтелектуальна власність	Ринкові активи
Т. А. Стюарт	Людський капітал	Структурний капітал		Споживчий капітал
Л. Едвінссон М. Мелоун	Людський капітал		Структурний капітал	

В. Іноземцев В. Супрун					
М. Армстронг	Людський капітал	Організаційний капітал	Соціальний капітал		
Ю. Х. Даум	Людський капітал	Структурний капітал	Партнерський капітал	Клієнтський капітал	
Дж. Кендрік	Людський капітал		Не втілений в людині капітал		
І. Іванюк	Інтелектуальний потенціал	Інтелектуальна власність або інтелектуальна активність		Ринкові та інфраструктурні активи	
А. Чухно	Людський капітал	Організаційний капітал	Технологічний капітал	Клієнтський капітал	
О. Кендюхов	Персональний капітал	Техніко-технологічний капітал	Інфраструктурний капітал	Клієнтський капітал	Марочний капітал
А. Колот	Людський капітал	Капітал установи		Капітал взаємодії з інститутами ринку	
Г. Мартишевська	Людський капітал	Структурний капітал		Клієнтський капітал	

З таблиці 2 видно, зазначає Г.О. Козинець, більшість науковців розглядають структуру інтелектуального капіталу на мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємства. Таку тенденцію можна пояснити тим, що зародження теорії інтелектуального капіталу почалося з дослідження практичної діяльності підприємства [22, 274]

Узагальнивши погляди науковців на сутність складових інтелектуального капіталу, Г.О. Козинець наводить наступні визначення *людського, організаційного та споживчого капіталів*. Не дивлячись на різні назви структурних складових, зазначає Г.О. Козинець, кожен з перерахованих вище науковців *під людським капіталом* зазвичай розуміє сукупність знань, особистих якостей та здібностей працівників компанії, які стають капіталом тільки в процесі інтелектуалізації праці, розвитку інноваційного потенціалу та культури, а також здатні розвиватися, нагромаджуватися, відтворюватися та є невід'ємними від свого носія-людини. У свою чергу, *організаційний капітал* - це частина інтелектуального капіталу, яка належить виключно підприємству та визначає його

матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які використовуються з метою створення, відбору та поширення знань, забезпечення високої продуктивності праці робітників та ефективного функціонування компанії, що представлені програмними засобами ЕОМ, програмним забезпеченням, базами даних, організаційною структурою тощо. На відміну від людського капіталу, організаційний капітал у цілому або його окремі частини може бути скопійований, відтворений, відчужений на користь іншого суб'єкта господарювання. **Споживчий капітал** - це система капітальних, надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, партнерами, представлені іміджем підприємства на ринку, торговою маркою, брендом, інформацією про клієнтів та конкурентів, технологіями збереження та залучення клієнтів, технологіями розвитку іміджу установи та її брендів тощо [22, 274-275]. Науковець також пропонує в складі людського капіталу виділити дві групи структурних елементів, такі як професійні якості та особисті характеристики працівників, а у складі організаційного капіталу - інфокомунікаційну та управлінську складові, а також інтелектуальну власність, на підставі чого пропонується власна деталізована структура інтелектуального капіталу (рис. 2) [22, 276-277].

Отже, підсумовує Г.О. Козинець, на сьогодні існує багато підходів до структуризації інтелектуального капіталу, їх можна розділити на три групи. Перша група вчених дотримується думки, що інтелектуальний капітал складається з людського, організаційного та споживчого капіталів, друга група спрощує структуру, виділяючи лише людський та організаційний капітал, а представники третьої групи пропонують розширену структуру, виділяючи, окрім вище перерахованих складових, ще інтелектуальну власність, інфокомунікаційний та управлінський капітал, як самодостатні складові. Усі структурні складові взаємопов'язані, проте провідну роль в структурі інтелектуального капіталу відіграє людський капітал [22, 277]. На думку Г.О. Козинець, потребує уточнення поняття «інфокомунікаційні технології». Це сукупність методів і засобів реалізації інформаційних та телекомунікаційних процесів. До складу інфокомунікаційних технологій належать інформаційні технології (апаратні та програмні засоби), телекомунікаційне обладнання (сітьове обладнання) та телекомунікаційні послуги (послуги в телефонній мережі, послуги в мережі Інтернет тощо) [22, 277]. Аналізуючи викладки щодо структуризації інтелектуального капіталу, з нашої позиції викладки не стосуються майнових прав інтелектуальної власності в частині людського капіталу (професійні якості та особисті характеристики), організаційного капіталу (інфокомунікаційна складова та управлінська складова) та споживчого капіталу.

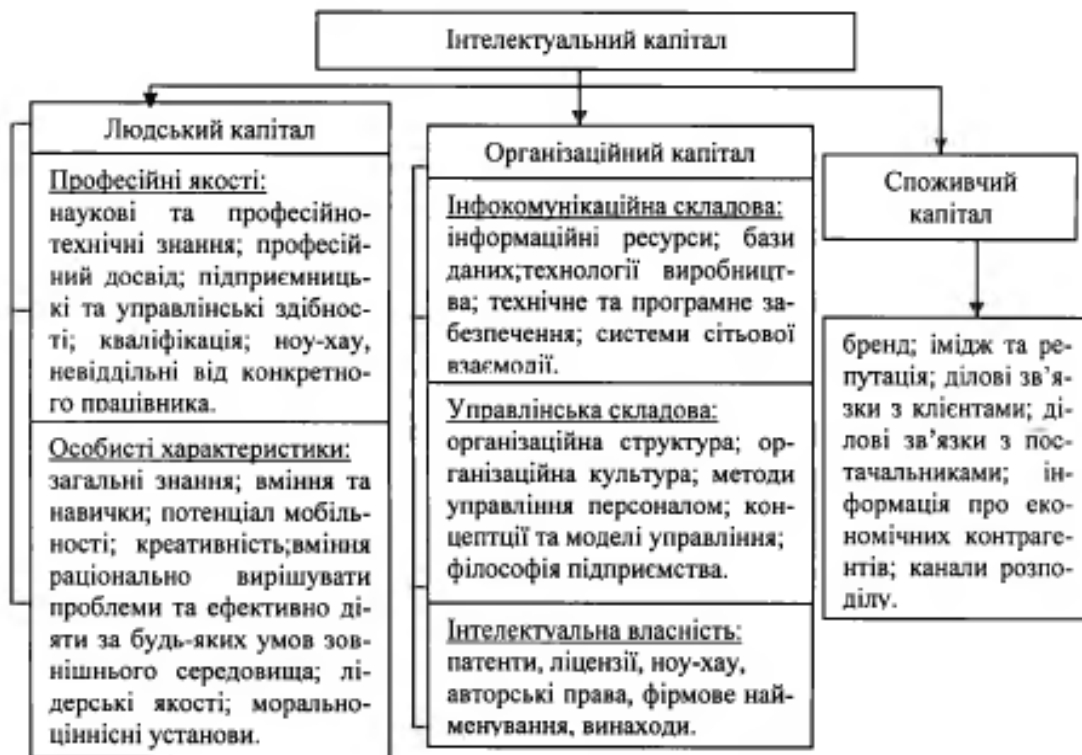

Рис. 2 Структура інтелектуального капіталу

Здійснений по відношенню до підприємств, на основі групування поглядів вчених і практиків моніторинг розвитку концепції інтелектуального капіталу підприємства, зазначає О. М. Собко у своїй монографії, дає підстави виділити такі її види [19, 89]:

- маркетингову;
- облікову;
- соціологічну;
- інноваційну;
- концепцію «платформи вартості».

Тут О. М. Собко зауважує, що в розвитку концепції інтелектуального капіталу підприємства помітним є використання вченими як статичного, так і динамічного підходів. При цьому, зазначимо, що маркетингова та облікова концепції інтелектуального капіталу підприємства зі своїх витоків базуються на використанні статичного підходу, а соціологічна та інноваційна у своїй основі виникнення передбачають використання динамічного підходу [19, 89].

Зародження маркетингової концепції інтелектуального капіталу підприємства пов'язане з опрацюванням у наукових колах теорії потреб споживача та її впливом на ефективність функціонування суб'єктів господарювання [19, 89]. Тут обов'язково виділяють маркетингові активи або їх синтез, клієнтський, марочний капітал. Прихильники маркетингового підходу вважають, що задоволення потреб

клієнта в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки є основною метою діяльності суб'єктів господарювання, а тому може виступати основним чинником у визначенні складових елементів і оцінці інтелектуального капіталу підприємства [19, 92]. У межах маркетингової концепції О. Кендюхов [23] при типологізації за функціональним змістом виділяє п'ять груп інтелектуального капіталу (2008 р.): персоніфікований, інфраструктурний, техніко-технологічний, клієнтський і марочний [19, 93-94].

При статичному підході притаманним є концентрація уваги на визначенні самостійних (автономних) елементів, що впливають на ефективність функціонування підприємства [19, 95]. Використовуючи статичний підхід, Карл Ерік Свейбі обґрунтував (1997 р.) модель, яка базується на трьох компонентах: індивідуальні компетенції, внутрішня структура, зовнішня структура, що вміщують двадцять чотири складові елементи [19, 96].

Практицизм розвитку теорії інтелектуального капіталу знайшов відображення в обліковій концепції інтелектуального капіталу підприємства. З одного боку, облікова концепція інтелектуального капіталу підприємства доповнює попередні концепції, а з іншого – до сьогоднішнього дня невирішеними залишаються питання вимірювання й оцінки інтелектуального капіталу, що дозволить ефективно управляти його розвитком [19, 98]. Для побудови облікової концепції інтелектуального капіталу підприємства, яка інтерпретує інтелектуальний капітал як інтелектуальне майно, що може бути представлене в активі балансу, та інтелектуальний капітал – відображений у його пасиві [19, 99]. Облікова концепція інтелектуального капіталу підприємства Лейфа Едвінсона [24] відома під назвою «*NAVIGATOR Skandii*», вперше створила можливості для вимірювання інтелектуального капіталу, а в кінцевому підсумку вона відображає можливості підприємства щодо перетворення інтелектуального капіталу в фінансовий – вартість [19, 99-100].

Прихильники соціологічної концепції інтелектуального капіталу підприємства вважають, що інтелектуальний капітал базується на колективних взаємовідносинах і визначається структурою цих зв'язків. У запропонованій науковцями моделі інтелектуального капіталу підприємства основою вважається капітал зв'язків з клієнтами, з постачальниками, з бізнес-партнерами та з інвесторами, який, у свою чергу, впливає на формування людського капіталу, а саме на розвиток знань, умінь і мотивації персоналу до більш продуктивної праці, а також капіталу бізнес-процесів, який формують приплив інформації, товарів, послуг, готівки. Крім того, тут важливе значення мають застосовані підприємством форми співпраці та визначені стратегічні вектори розвитку капіталу відновлення (спеціалізація, виробничі процеси, нові концепції, нові форми кооперації) [19, 107].

Найважливішою рисою концепції «платформи вартості» (*value platform*) інтелектуального капіталу підприємства є інтерактивні взаємозв'язки і

взаємозалежності між інтелектуальним та фінансовим капіталом, а також між структуротворчими елементами інтелектуального капіталу підприємства, які визначають детермінанти формування ринкової вартості суб'єкта господарювання. Яскравим прикладом прихильників концепції «платформи» вартості інтелектуального капіталу підприємства є вчені Лейф Едвінсон і Майкл Мелоун [24], які стверджують, що ринкову вартість підприємства формують його фінансовий та інтелектуальний капітали. Варто зазначити, що виникнення інтерактивних зв'язків і залежностей у моделі інтелектуального капіталу підприємства Лейфа Едвінсона та Майкла Мелоуна між інтелектуальним та фінансовим капіталом, а також між складовими елементами інтелектуального капіталу, на думку вчених-практиків, обумовлюється тим, що [24, 31–35]: фінансовий капітал виступає функцією інтелектуального капіталу; домінантами інтелектуального капіталу є людський капітал та структурний капітал; людський капітал виступає основним чинником структурного капіталу; домінантами структурного капіталу виступають клієнтський капітал та організаційний капітал; організаційний капітал формують інноваційний капітал та процесний капітал; в основі інноваційного капіталу лежать нематеріальні активи підприємства, представлені у вигляді інтелектуальної власності й інших нематеріальних активів [19, 112]. Переваги концепції «платформи вартості» інтелектуального капіталу підприємства, зазначає О. М. Собко, це:

1. Забезпечує розвиток методологічних домінант вимірювання і оцінки інтелектуального капіталу підприємства та його внеску в капіталізацію суб'єктів господарювання.

2. Відображає капіталізацію підприємства, як синергічний ефект, що виникає на основі інтерактивних взаємозв'язків між складовими інтелектуального капіталу. У свою чергу, це суттєво ускладнює використання індексних методів (для визначення індексного значення кожного його складового елемента) для визначення ефективності та оцінки впливу на капіталізацію підприємства.

3. Засвідчує існування прямих і зворотних взаємозв'язків між структуротворчими елементами інтелектуального капіталу підприємства.

4. Підтверджує, що жоден із елементів інтелектуального капіталу не має домінуючого значення у капіталізації суб'єкта господарювання. Говорячи про недоліки концепції «платформи вартості» інтелектуального капіталу підприємства, зазначає О. М. Собко, зацентруємо увагу на тому, що нині характерними є певні труднощі в сфері його вимірювання і оцінки. Проте, вони зумовлені формуванням термінологічного поля, що є відображенням певних суперечностей і багатоваріантності у трактуванні поняття «інтелектуальний капітал», відсутністю єдино прийнятої класифікації і загальної методології його моніторингу й оцінки, що певною мірою виступає вектором розвитку сучасної економічної науки [19, 117-118].

Виокремлення соціального капіталу, зазначає О. М. Собко, стало можливим завдяки розвитку інформаційних технологій, що забезпечили можливості швидкого трансферу інформації, нагромадження, розвитку та передачі нових знань, появу праці в мережах. При цьому, соціальний капітал представлений в усіх проявах активності людського фактора – соціуму. Зазначимо, що розвиток соціального капіталу можливий лише в демократичних суспільствах, у той же час значно обмежені можливості його становлення і розвитку в країнах, де існує тоталітарний режим і відсутня

прогресивно налаштована політична еліта [19, 118]. Отже, характерною рисою «соціального інноваційного капіталу» є здатність до самоорганізації для створення, дифузії, використання й інтеграції знань для активізації інноваційних процесів підприємства з мережевою структурою, а також взаємовідносини між суб'єктами (учасниками) інноваційної діяльності [19, 124].

Досвід свідчить, справедливо зазначає О. М. Собко у своїй монографії, що інноваційна теорія, започаткована Йозефом А. Шумпетером, за півстоліття перетворює інновації на рушійну силу розвитку інтелектуального капіталу підприємства. Таким чином, інноваційний капітал, відображаючи здатність інновацій, реалізованих підприємством, створювати додану вартість, перетворюється на рушійну силу, що забезпечує розвиток колективного інтелектуального капіталу суб'єктів господарювання. Серед основних складових елементів інноваційного капіталу, на переконання О. М. Собко, доцільно виділити інноваційність підприємства, продукції, процесів, що обумовлено необхідністю планування оптимальних меж розподілу витрат на фінансування продуктивних і процесових інновацій [19, 150]. Пожвавлення інноваційної діяльності на підприємстві, зазначає О. М. Собко, забезпечується у сферах наукової та раціоналізаторсько-пошукової діяльності й обумовлюється здатністю суб'єкта господарювання до захисту інтелектуальної власності, зокрема це знаходить своє втілення у патентній політиці, яка відображає діяльність підприємства щодо захисту інтелектуальної власності [19, 151].

Узагальнюючи наведені вище підходи, О. М. Собко у своїй монографії, наводить та аналізує різні моделі структури інтелектуального капіталу, які є результатом поглибленого дослідження підходів різних авторів, що приваблює їх оцінкою та авторським тлумаченням, до яких віднесено [19, 91-124]:

- Модель інтелектуального капіталу «підприємства знань» К.-Е. Свейбі у контексті маркетингової концепції;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства Б. Леонтьєва в межах маркетингової концепції;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства О. Кендюхова в межах маркетингової концепції;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства у контексті статичного підходу К.-Е. Свейбі;

- Модель інтелектуального капіталу підприємства Р. Петті, Дж. Джасрі;
- Облікова концепція інтелектуального капіталу підприємства Л. Едвінсона;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства К. Перехуди в рамках інноваційної концепції;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства Й. Варшата, К. Вагнера, Й. Гаусса;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства Дороти Добії;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства Г. Руса;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства М. Братніцького;
- Модель інтелектуального капіталу Л. Едвінсона та М. Мелоуна в рамках концепції «платформи вартості»;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства М. Братніцького і Я. Стрижини в межах концепції «платформи вартості»;
- Модель інтелектуального капіталу підприємства М. Мак-Ілрея в межах концепції «платформи вартості».

Наведений перелік моделей структури інтелектуального капіталу свідчить про невизначеність та різні напрямки здійснення досліджень науковцями, на які впливає трансформація наукової думки в різні історичні періоди, в різних країнах з різним економічним станом розвитку. Чим ближче до сучасного економічного розвитку суспільства тим більше наближується наукова думка до розвитку інтелектуального капіталу в інтелектуально-інноваційному середовищі, де домінують економіко-правові вимоги додержання майнових прав інтелектуальної власності.

Економіко-правова природа походження інтелектуального капіталу та його кругообіг

З позиції автора цієї статті, щоб розглянути економіко-правову природу походження інтелектуального капіталу, доцільно спочатку розглянути економічну природу самого капіталу, яку теоретично визначив у своїх дослідженнях К. Маркс, так як інтелектуальний капітал (від лат. **intellectualis capitalis** – розумовий головний або головні пізнання) – це один з різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, характерну лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості.

За економічною теорією К. Маркса капітал розглядається як **авансована вартість, що в процесі свого руху приносить додаткову вартість**, тобто «самозростаюча» вартість. За своїм соціально-економічним змістом капітал не є майном.

економічна категорія, що виражає сукупно-виробничі відносини, тобто, перетворення додаткової вартості на капітал. Перетворення звичайних грошових

знаків на капітал включає як чисто технічні, техніко-організаційні моменти, так і соціально-економічні. Капітал як такий може існувати лише за певних соціально-економічних умов, до яких з політекономічного аспекту науковці відносять: 1) високорозвинене товарне виробництво і обіг; 2) наявність такої мотивації діяльності виробника, як особисте збагачення; 3) зосередження у частини господарчих агентів значної частки засобів виробництва, тобто певний ступінь концентрації виробництва і капіталу; 4) відсутність власних засобів виробництва у частини господарчих агентів, що змушує їх найматися (тут і далі [25, 206–207]).

З класичних політекономічних позицій К. Маркса, якщо розглядати капітал з точки зору підприємства (виробництва), то він є сумою вартісної оцінки майна та коштів підприємця, які він може використовувати на господарські потреби. З цієї точки зору принциповим моментом є співвідношення між власним і чужим капіталом. Тільки вкладення капіталу у господарську діяльність, його інвестування створює прибуток. Загальна формула капіталу буде становити (ф.1):

$$Г - Т - Г', \quad (1)$$

де: Г – грошові засоби, авансовані інвестором;

Т – товар (придбані засоби виробництва, робоча сила та інші елементи виробництва);

Г' – грошові засоби, які отримані інвестором від продажу продукції (робіт, послуг) і, які включають до себе реалізований додатковий продукт (додаткову вартість);

(Г' - Г) – додаткова вартість (доход інвестора);

(Г' - Т) – виручка від продажу продукції (робіт, послуг);

(Г - Т) – витрати інвестора на придбання товару.

Як видно, грошові засоби (Г), які вкладаються у виробничо-торговий процес, не використовуються повністю, а лише авансуються, і після завершення кругообігу вони повертаються вкладнику (інвестору) з додатковим доходом (Г'). Капітал повинен постійно здійснювати кругообіг, що дає можливість підприємцю отримати прибуток.

По відношенню до фінансових ресурсів, капітал – це їх частина. А фінансові ресурси, які використовуються на розвиток виробничо-торгового процесу є капітал в його грошовій формі. По закінченні відповідного строку весь вкладений у виробництво капітал перетворюється на накопичену (капіталізовану) додаткову вартість. Додаткова вартість являє собою фонд, за рахунок якого здійснюється поширене відтворення.

Дещо інша економіко-правова природа походження у інтелектуального капіталу, якому відповідають також загальні властивості капіталу.

Як економіко-правова категорія, **інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної вартості**, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Таке трактування інтелектуального капіталу може бути визначене як соціально-економічне.

Слід відзначити, що інтелектуальний капітал набуває авансованої вартості в процесі господарської діяльності, тобто коли він створюється і використовується самим підприємством чи реалізується іншим підприємством (суб'єктом господарювання).

В умовах господарської діяльності, підприємство для створення інноваційного продукту/ інноваційної продукції насамперед авансує кошти (інвестиції) для придбання (використання) необхідних факторів виробництва, тобто елементів постійного та змінного капіталу. Капітал (або інвестиції) тут виступає як інноваційний виробничий капітал, функцією якого є створення інноваційного продукту/інноваційної продукції і додаткової вартості.

Інноваційний продукт – це результат науково-дослідної і/або/ дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам інноваційної діяльності.

Інноваційна продукція – це нові конкурентноздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам інноваційної діяльності.

Для одержання вартості і додаткової вартості у грошовій формі треба продати продукт капіталу. Таким чином, інноваційний продукт/ інноваційна продукція проходить три стадії капіталу – грошову, виробничу і товарну. Такий послідовний рух називається кругообігом інтелектуального капіталу.

В умовах інтелектуально-інноваційної діяльності загальна формула походження інтелектуального капіталу набуває вид (ф.2):

$$Г_i - T_i - Г_i', \quad (2)$$

де:

$Г_i$ – грошові засоби та інвестиції на створення або придбання об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, авансовані інвестором в інноваційний розвиток;

T_i – інноваційний товар (придбані новітні або модернізовані засоби виробництва, інтелектуальну робочу силу та інші елементи інноваційного виробництва);

$Г_i'$ – грошові засоби, які отримані інвестором від продажу інноваційного продукту/інноваційної продукції (інноваційних робіт, інноваційних послуг) і, які включають до себе реалізований додатковий продукт (додаткову вартість);

$(Г_i' - Г)$ – додаткова вартість (дохід інвестора);

$(Г_i' - T_i)$ – виручка від продажу інноваційного продукту/ інноваційної продукції (інноваційних робіт, інноваційних послуг);

$(Г - T_i)$ – витрати інвестора на придбання інноваційного товару.

Як видно, грошові засоби та інвестиції ($Г_i$), які вкладаються у інноваційно-виробничо-торговий процес, не використовуються повністю, а лише авансуються, і після завершення кругообігу вони повертаються вкладнику (інвестору) з

додатковим доходом (Γ_i). Капітал повинен постійно здійснювати кругообіг, що дає можливість підприємцю отримати доход (прибуток).

Наглядно походження інтелектуального капіталу автором цієї статті показано на рис. 3.

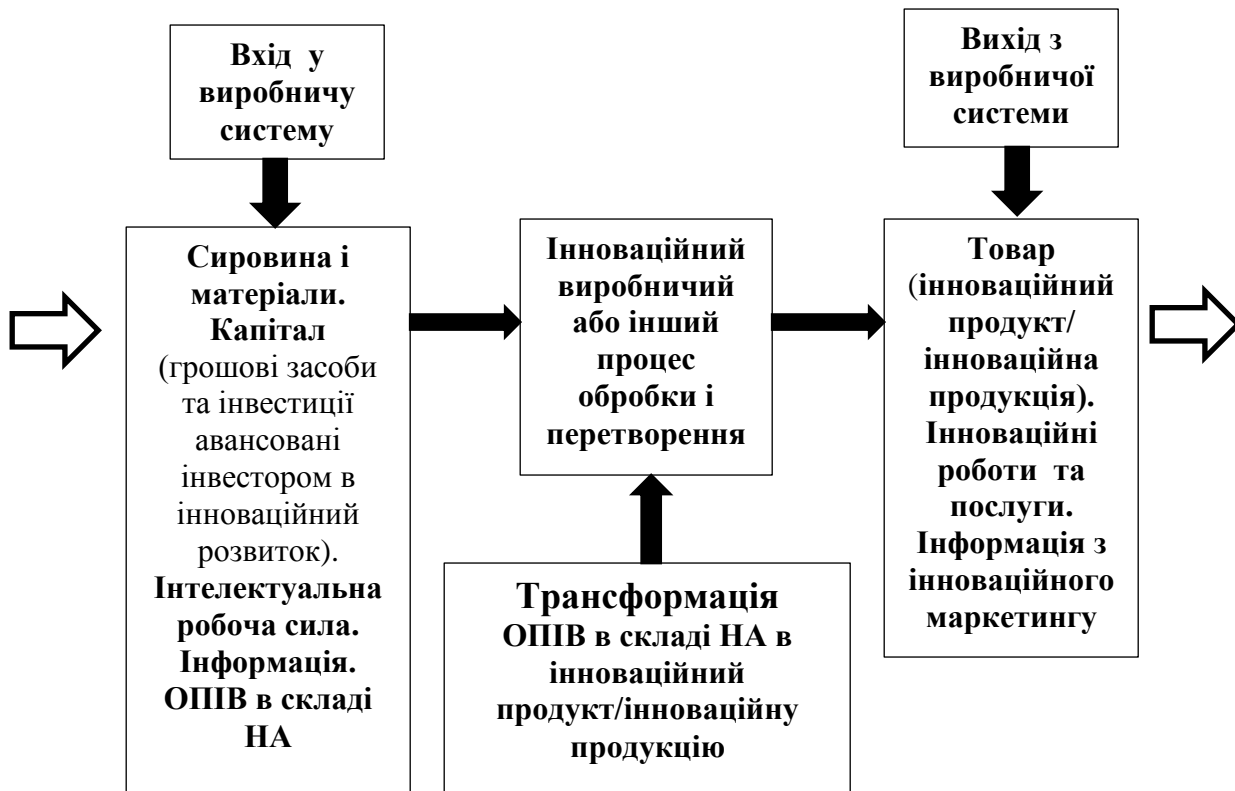

Рис. 3. Походження інтелектуального капіталу та його кругообіг

Зазначимо, тільки вкладення грошових засобів та інвестиції на створення або придбання об'єктів права інтелектуальної власності (ОПВ) у складі нематеріальних активів (НА), авансованих інвестором в інноваційний розвиток господарської діяльності дозволяє отримати прибуток. Сучасний ринок стимулює розвиток творчої інтелектуальної праці, впровадження у суспільне виробництво новітніх технологій, винаходів, корисних моделей, програмних продуктів тощо. Елементами товарності є не лише матеріальні речі, предмети і послуги, а й результати інтелектуальної праці – ідеї, управлінські рішення, винаходи, корисні моделі тощо. Тут має значення залучення до виробництва та підготовки кваліфікованих спеціалістів, які відносяться до інтелектуальної робочої сили, завдяки яким можливий процес трансформації ОПВ в складі НА в інноваційний продукт в науковій сфері або інноваційну продукцію у виробничій сфері.

Трансформація ОПВ в складі НА здійснюється завдяки поєднання капіталу з інтелектуальним капіталом шляхом комплексного поєднання зусиль інтелектуальної робочої сили, інтелектуальних активів та матеріальний

виробничих активів за цільовою ознакою з урахування інноваційної стратегії діяльності підприємства (суб'єкта господарювання).

На виході виробничої системи по завершення трансформаційних процесів обробки і перетворення переробки в комплексі з інтелектуальними активами отримуємо реальний товар – інноваційний продукт чи інноваційну продукцію (інноваційні роботи, інноваційні послуги), які реалізуються на ринку з отриманням додаткового продукту (прибутку). Саме за таких умов формується інформація з інноваційного маркетингу для успішної діяльності на ринку інноваційних товарів.

Активи - це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Інтелектуальні активи – це вартість інтелектуальних ресурсів, які в господарському обігу відносяться до нематеріальних активів.

До нематеріальних активів належать немонетарні активи, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємствами з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам.

Немонетарні активи – це активи відмінні від грошових коштів, їх еквівалентів і дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей*

* (П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств», затверджений наказом Міністерства фінансів України від 07.07.99 р. № 163).

Зв'язок походження інтелектуального капіталу з іншими елементами інноваційного виробничого процесу представлено автором цієї статті на загальній схемі інноваційного підприємництва (рис. 4).

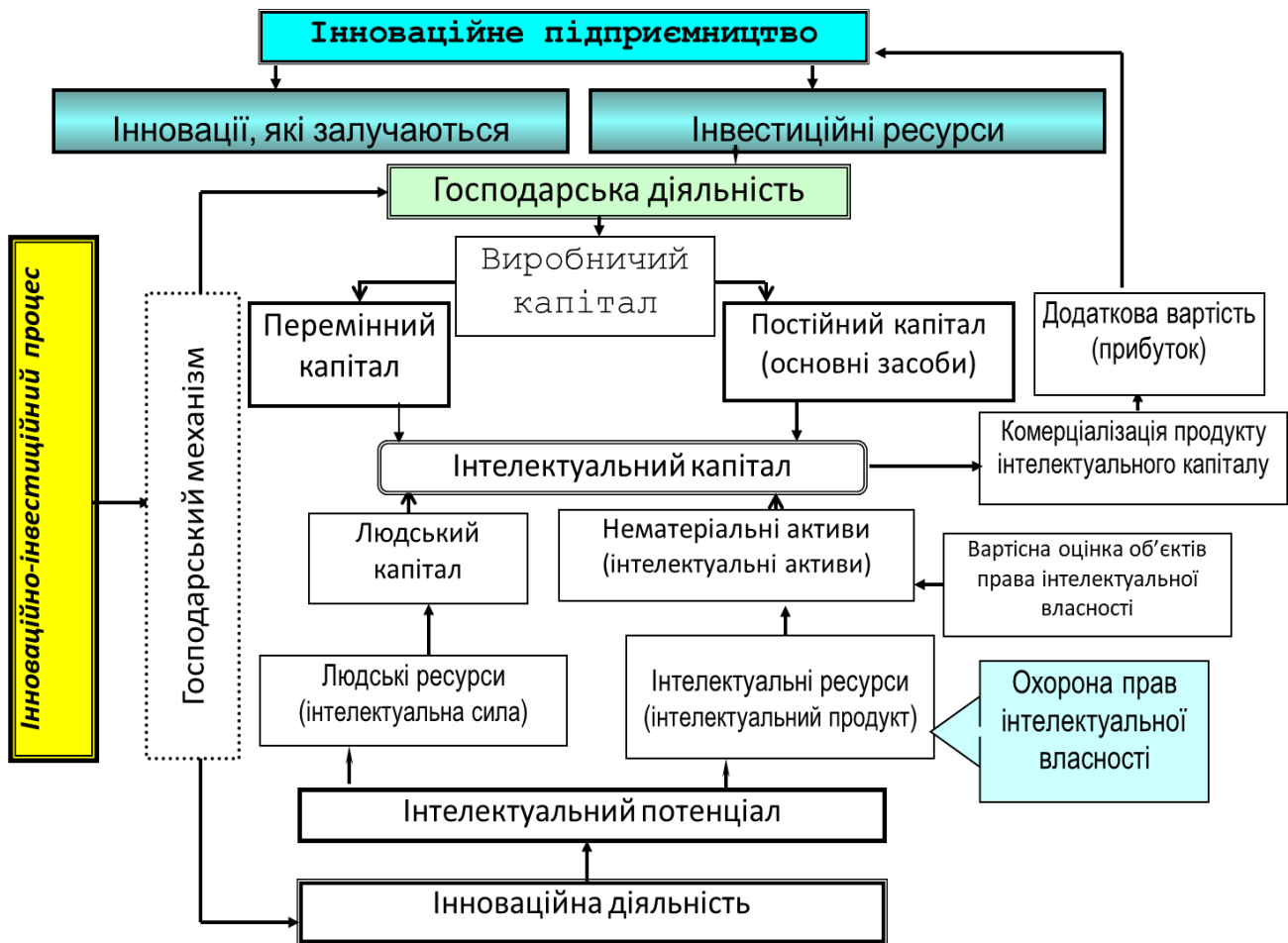

Рис. 4. Загальна схема інноваційного підприємства

Тут господарський механізм в умовах інноваційно-інвестиційного процесу поєднується з господарською та інноваційною діяльністю, в якому комплексно та цілеспрямовано діють виробничий та інтелектуальний капітал, що є джерелом комерціалізації продукту інтелектуального капіталу. За результатом комерціалізації продукту інтелектуального капіталу отримується додаткова вартість (прибуток), яка стає джерелом активізації інноваційного підприємства що є ознакою кругообігу інтелектуального капіталу в підприємницькій діяльності.

Господарською діяльністю, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є *підприємництвом*, а суб'єкти підприємництва – *підприємцями*.

З методологічної точки зору використання інтелектуальної власності в господарській діяльності на умовах її комерціалізації є *інноваційне підприємництво*. Цьому процесу передують *інноваційна діяльність*, яка спрямована на накопичення *інтелектуального потенціалу*, який згодом повинен під впливом інноваційного підприємства поєднатися з господарською

діяльністю і в процесі комерціалізації інноваційного продукту отримати додаткову вартість (прибуток).

Інноваційне підприємництво – це особливий новаторський процес створення нового, процес господарювання на інноваційній основі з використанням об'єктів права інтелектуальної власності.

Інноваційне підприємництво спирається на інновації та інноваційні ресурси, які спрямовані на господарську діяльність. В цьому напрямку здійснюється органічне поєднання інноваційної діяльності з господарською діяльністю, які формують господарський механізм. Головним є – інноваційний результат досягається при поєднанні інтелектуального і виробничого капіталу, що сприяє отриманню додаткової вартості або прибутку, який являється джерелом подальшого інноваційного підприємництва.

Економіко-правова природа складників інтелектуального капіталу

Суть процесу виробництва додаткової вартості розкрита К. Марксом у вченні про постійний та перемінний капітал. При цьому К. Маркс використовував всім нам відому формулу вартості товарів (**W**) у процесі виробництва, а саме (ф.3):

$$W = C + V + m, \quad (3)$$

де: **C** – постійний капітал (від слова «**Constant**» – «постійний»);

V – перемінний капітал (від слова «**Variable**» який «змінюється»);

m – додаткова вартість (від слова «**Mehrwert**»);

Одночасно **C** – це стара, перенесена вартість, а (**V + m**) – нова вартість;

V – відтворена вартість робочої сили; **m** – її прирощення [26, 73-74].

Постійним капіталом К. Маркс називав ту частину авансового капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва і в процесі виробництва не змінює своєї вартості.

Перемінний капітал – це та частка капіталу, яка перетворюється на робочу силу і в процесі виробництва змінює свою вартість, тобто створює додаткову вартість.

В основу інтелектуального капіталу входить інтелектуальна власність, за визначенням відомого українського правознавця О. А. Підпригори, – це результат інтелектуальної творчої діяльності, результат власного творчого пошуку, який має бути певним чином об'єктивний, втілений у певну об'єктивну форму та має бути здатним до відтворення [27,7]. З цієї позиції, інтелектуальна власність визначає: кому належить результат інтелектуальної творчої діяльності, який втілений у певну об'єктивну форму (патент, свідоцтво, ноу-хау, товарний знак, авторський твір тощо).

Інтелектуальний продукт – це результат інтелектуальної творчої діяльності, результат власного творчого пошуку, який має бути певним чином об'єктивний, втілений у певну об'єктивну форму та має бути здатним до відтворення.

В цьому процесі – людина, яка удосконалює, узагальнює, є винахідник, шукає нові рішення, розв’язує завдання – розглядається як носій ідеї, розробник інтелектуального продукту. Але це не є ще людським інтелектуальним капіталом, хоча їй (людині) властиві (притаманні) сукупність знань, навичок, творчих здібностей, тому що **людський інтелектуальний ресурс** повинен себе реалізувати в інтелектуальний продукт. А це можливо зробити (досягти) в процесі розробки, пошуку, узагальнення за певних соціально-економічних умов, до яких належать наявність мотивації, концентрація розумових зусиль, споживча зацікавленість, корисність для суспільства тощо.

Людський інтелектуальний капітал – це вартісна оцінка роботи сукупності працюючих на відповідному фаховому рівні (вищому рівні кваліфікації), які розглядають як потенційні носії ідеї, спрямованих на процес розробки інтелектуального продукту корисного для суспільства.

Цей показник може характеризувати *людський інтелектуальний потенціал*, якщо визначати потенційні можливості створювати інтелектуальний продукт за відповідний термін.

Людський інтелектуальний ресурс – це кількість працюючих з вищим рівнем кваліфікації, залучених до процесу розробки інтелектуального продукту корисного для суспільства.

Слід акцентувати увагу на тому, що в інтелектуальній економіці в процесі створення інтелектуального продукту *робоча сила прирівнюється до інтелектуальної сили*, яка також має споживчі якості. Інтелектуальна сила розглядається як суспільний товар. З позиції споживчої вартості специфіка цього товару проявляється у тому, що в процесі його споживання інтелектуальна сила не зникає, а *створює нову вартість*, більшу, ніж вартість самого товару – інтелектуальна сила. Таким чином, в основу визначення споживчої вартості закладена абстрактна інтелектуальна праця (відповідна її кількість).

Інтелектуальна сила в сфері інтелектуальної власності – це сукупність розумових та організаційних здібностей людини, набутих знань і досвіду, які вона застосовує в процесі розумової, інтелектуальної праці.

Людський інтелектуальний капітал в сфері інтелектуальної власності – це *вартісна оцінка інтелектуальної сили*, інтелектуальних зусиль одного чи сукупності працівників вищого рівня кваліфікації, які знаходяться в процесі розробки інтелектуального продукту.

Вартість інтелектуальної сили, перетворюється в заробітну плату (оплату праці), тобто набуває перетворювальної форми.

Вартість інтелектуальної сили, яка виражена у грошах, набуває форму *ціни інтелектуальної сили*.

В інтелектуальній економіці робоча сила під впливом трансформаційних процесів та розвитку інформаційних технологій (отримання, перетворення і передачі всіх форм інформації) перетворюється в *інтелектуальну силу або людські інтелектуальні ресурси* стають товаром і мають дві сторони: *споживчу вартість* і власне *вартість*.

Враховуючи формулу вартості товарів (**W**) у процесі виробництва, а саме: $W = C + V + m$, в інтелектуальній економіці маємо **формулу вартості інтелектуального продукту**, а саме (ф.4):

$$W_i = C + V_i + m_i, \quad (4)$$

де: **C** – постійний капітал;

V_i – вартість інтелектуальної сили, яка змінюється,

m_i – додаткова вартість, а **(V_i + m_i)** – нова вартість створюється за рахунок створення, використання та впровадження інтелектуального продукту, де **V_i** – відтворена вартість інтелектуальної сили, а **m_i** – її прирощення, **i** – підстрочний індекс показує відношення до інтелектуальної економіки. Зазначене є головним економічним змістом осучаснення теорії людського капіталу [28, 4].

В інтелектуальній економіці в процесі створення інтелектуального продукту творчі зусилля працівників прирівнюються до *інтелектуальної сили*, яка має споживчі якості. Інтелектуальна сила розглядається як суспільний товар. З позиції споживчої вартості специфіка цього товару проявляється у тому, що в процесі його споживання інтелектуальна сила не зникає, а створює нову вартість, більшу, ніж вартість самого товару – інтелектуальна сила. При цьому на відміну робочої сили, інтелектуальна сила за рахунок накопичення знань, спрямування до реалізації нового творчого результату може зменшуватись за кількістю працюючих з одночасним збільшенням її вартості. Тому може випереджати за вартістю матеріальні активи. Таким чином, в основу визначення споживчої вартості інтелектуальної сили закладена абстрактна творча праця (відповідна її кількість) з отриманням інтелектуального результату на матеріальному носії і за своїм економічним змістом набуває майнові права. За аналогією, інтелектуальна сила має ті самі якості, що і робоча сила, але з більш високою вартістю так як її споживчі якості зростають з кожним кроком розвитку виробничої системи. Інтелектуальна сила, як і її носій – людина, з творчим складом розуму і креативним мисленням, яка створює нове знання, історично розвивається тому,

що на розмір її вартості впливають моральний, історичний, соціальний та результативний елементи, а також можна додати сьогодні новий елемент – системна глобалізація інноваційних економічних процесів, під впливом якої трансформується людина у людину-творця. На відміну від робочої сили, до інтелектуальної сили пред'являються значно більші вимоги щодо збільшення її потенційних можливостей до залучення у виробничий чи торговий процес та надання послуг, що потребує вкладення в її розвиток значно більшого розміру витрат (інвестицій). Тут слід звернути увагу на те, що віддача інтелектуальної сили залежить від наявного обсягу знань, кваліфікації працівника, вміння творчо працювати, які отримано у попередні періоди життєвого циклу людини, до залучення у виробничий чи торговий процес та надання послуг, що розглядається як характеристика *людського інтелектуального потенціалу*, а при залученні його до виробничого чи торгового процесу та надання послуг інтелектуальна сила набуває первісної вартості, її приріст є нова вартість, більша, ніж вартість самого товару – первісна вартість інтелектуальної сили.

Людський інтелектуальний потенціал – це наявний обсяг знань, кваліфікація працівників, вміння їх творчо працювати, які отримано ними у попередні періоди життєвого циклу, до залучення у інноваційний виробничий чи торговий процес та надання інноваційних послуг.

Результати творчої праці у вигляді інтелектуального продукту, який не має вартісної оцінки, а вимірюється кількістю ідентифікованих об'єктів права інтелектуальної власності, характеризуються інтелектуальними ресурсами.

Створені новації та інтелектуальні продукти, які можна описати та ідентифікувати, стають *інтелектуальними ресурсами*. Окремі інтелектуальні ресурси, зокрема, ті, що мають великий комерційний потенціал, отримують правову охорону стають зареєстрованою *інтелектуальною власністю*, а прийняті на баланс за відповідною вартістю стають **об'єктами права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів**.

Зазначене вище знаходить своє відображення в наведеній автором цієї статті структури інтелектуальної інноваційної діяльності підприємства (рис. 5).

*Людські ресурси та інтелектуальні ресурси, або інтелектуальна сила та інтелектуальний продукт, розглядаються разом як **інтелектуальний потенціал підприємства**, який не має вартісної оцінки та характеризується кількісними показниками (рівнем освіти, кваліфікації, набутим досвідом, за віком, показниками стану здоров'я, кількістю винаходів тощо).*

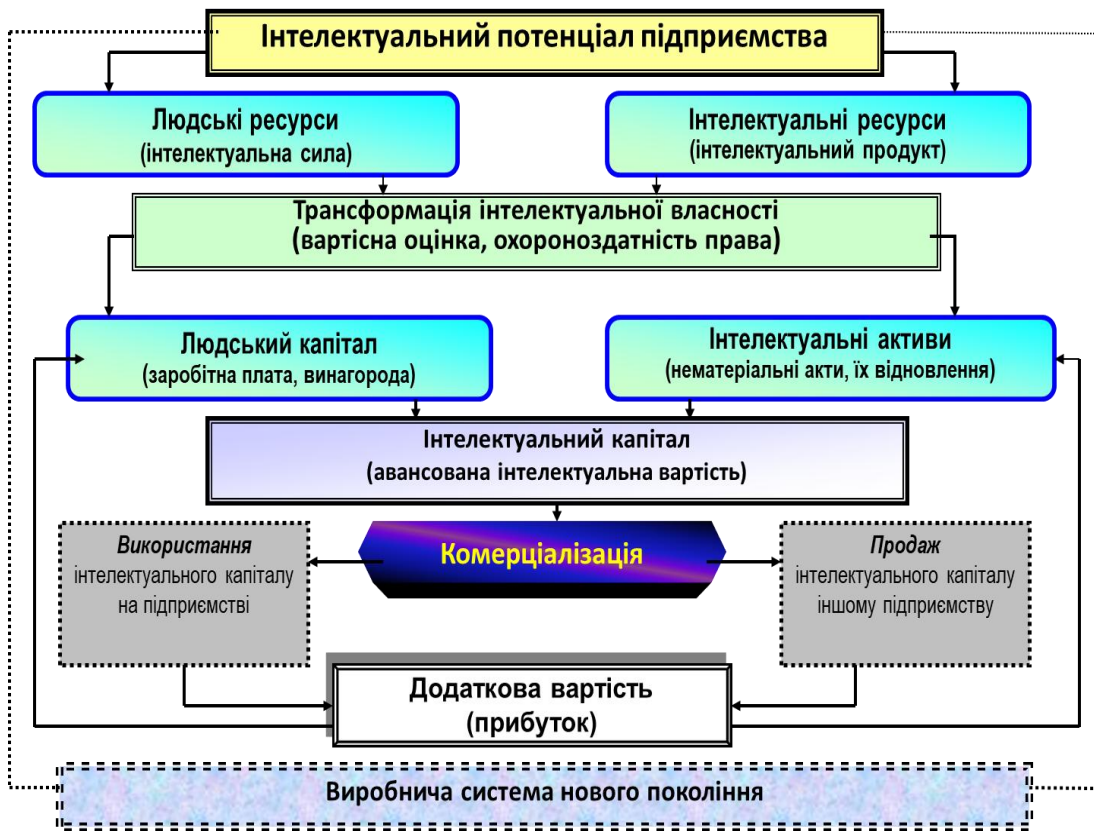

Рис.5. Структура інтелектуальної інноваційної діяльності підприємства.

У вартісному вимірі інтелектуальний потенціал залучений до інноваційної виробничої сфери, торгівлі та надання послуг стає **авансованою інтелектуальною вартістю**, яка в процесі свого руху приносить додаткову вартість, що і є ознакою **інтелектуального капіталу**.

Важливою складовою в цьому процесі є перетворення новацій, створених людськими ресурсами, в інтелектуальні ресурси, якими підприємство може володіти. Тому головне завдання його керівництва (менеджерів) – трансформувати інтелектуальні ресурси в **інтелектуальні активи**.

При здійсненні комерціалізації трансформованої інтелектуальної власності в інноваційний продукт/інноваційну продукцію або скорочено використання інтелектуального капіталу на підприємстві або при продажі інтелектуального капіталу іншому підприємству отримується додаткова вартість (прибуток), яка є джерелом стимулювання розвитку людського капіталу та інтелектуальних активів. Головною перевагою такої інтелектуалізації процесів на підприємстві є створення **виробничої системи нового покоління**.

Розуміння сутності та ролі інтелектуального капіталу підприємства у відтворювальних процесах повинно стати основою для формування нової парадигми управління вітчизняними суб'єктами господарювання – менеджменту знань. Її важливість визначається практикою багатьох процвітаючих компаній

світу: за оцінками фахівців, у середньому 80% їх ринкової вартості забезпечують нематеріальні активи та корпоративні знання, а 95% біржової вартості високотехнологічних організацій припадають на нематеріальні активи [29, 91]. [1, 258].

Розвиток інтелектуального капіталу у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації

Інноваційна модернізація на основі **розвитку інтелектуального капіталу** розглядається як **процес інтелектуалізації суспільства**.

За даними Всесвітнього банку і Програми розвитку ООН сьогодні на планеті накопичені матеріальні блага складають тільки 16 % суспільного надбання, природні багатства – 20 %, людський капітал – 64 %. У національному багатстві розвинених країн людський капітал дорівнює від 70 % до 80 %. Внаслідок теорії людського капіталу укладання в людину сьогодні розглядається як джерело економічного зростання проти «звичайних» капіталовкладень. Встановлено, що протягом ХХ ст. накопичення людського капіталу випереджали темпи накопичення фізичного капіталу. За розрахунками американського вченого Е. Денісона приріст душевого доходу у США за час післявійськового періоду був на 15-30 % обумовлений підвищенням рівня освіти робочої сили [5].

Вартість, яка утворюється знанням, стає дедалі помітнішою в загальній структурі вартості, а інформація стає субстанцією сучасної економіки: новітні прилади, механізми і машини є матеріалізованою інформацією. Інформаційні технології перетворюються на предмет праці свідомості людини, яка володіє інформацією. За таких умов інформація є ключем до сучасної економічної діяльності, базовим ресурсом, який має таке саме значення, яке в минулому мали капітал, земля і робоча сила, а сьогодні, зазначимо, інтелектуальний капітал. У сучасній економіці інформація вже набула усталеного соціального та інтелектуального статусу, перетворилася на новий різновид цінностей, який має свої вартісні виміри, що характеризує здійснення **процесів інтелектуалізації суспільства**. При цьому інформаційний ресурс суспільства активно сприяє його демократизації, адже інформація є насамперед суспільним благом, вона здатна належати всім, на відміну від матеріального продукту, що не завжди справедливо розподіляється.

Інтенсифікація процесів в сфері інтелектуальної власності – це такий розвиток економіки, який ґрунтується на економіко-правовій інноваційно-інтелектуальній напрям, який охоплює поширення інтелектуальної власності та її вплив на світові економіко-правові інноваційні процеси, пов'язані з розвитком інтелектуального капіталу, його комерціалізації, прискоренням темпів трансформації та капіталізації світової економіки на різних її рівнях та в цілому у цивілізаційному середовищі.

Передумовою впровадження інтенсифікації процесів в сфері інтелектуальної власності є значне зростання витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР), збільшення інвестицій у нові технології, машини, устаткування, засоби зв'язку, підвищення загальноосвітнього і кваліфікаційного рівнів працівників та ін.

По відношенню до України, Пилипенко О.В. зазначає, що вивести країну з кризи, забезпечити технічний і технологічний прорив може тільки *випереджальна*, або так звана «інноваційна» модернізація [30, 39]. Сутність інноваційної моделі модернізації «на випередження» являє собою системне і якісне оновлення продуктивних сил, а також приведення наявного стану економіки, існуючої організації та управління національним господарством, законодавчо-правового супроводу виробничих відносин у відповідність з найбільш вагомими цивілізаційними досягненнями.

Інноваційна модернізація означає якісний стрибок у цивілізаційному розвитку держави і суспільства [30, 139]. Таким чином, «інноваційна» модернізація може стати інструментом організації та управління національним господарством в умовах здійснення процесів інтенсифікації в сфері інтелектуальної власності.

З капіталізацією майнових прав інтелектуальної власності пов'язують розвиток інтелектуального капіталу.

Капіталізація майнових прав інтелектуальної власності – це вартість майнових прав інтелектуальної власності в процесі її комерціалізації спрямованої на отримання доданої вартості (прибутку).

Це є динамічна змінна складової вартості активів, яка відтворює ринкову капіталізацію активів суб'єкта господарювання.

Конкретність, адресність використання ОПІВ відтворюється в розрахунку вартості інноваційного продукту/інноваційної продукції, яка враховує результат економічної оцінки з урахуванням досягнутого економічного ефекту, що свідчить про присутність *об'єктного підходу до капіталізації*. Ця особливість ОПІВ спрощує механізм сприйняття визначення вартості (ціни) ОПІВ, та одночасно вказує на його складність, вибірковість, оригінальність. У цьому випадку ОПІВ набуває ознаки товару, на який поширюється механізм комерціалізації, господарської діяльності, системи стандартизації та механізм ціноутворення і оподаткування відповідно до чинного законодавства України.

Реальна капіталізація майнових прав інтелектуальної власності – це перетворення вартості майнових прав інтелектуальної власності (нематеріальних активів) у господарському обігу в інноваційний продукт в науковій сфері або інноваційну продукцію в виробничій сфері діяльності або в нову цінність як джерело зростання цієї вартості.

Фіктивна капіталізація майнових прав інтелектуальної власності – це реальний інтелектуальний капітал (майнових прав інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів), представлений цінними паперами (паями) у складі статутного капіталу корпорації (товариства), за якими оцінюється їх ринкова вартість (добуток ринкової ціни акції на

Пряма капіталізація майнових прав інтелектуальної власності є процес перетворення інтелектуального ресурсу, залученого в ринковий обіг, у вартість майнових прав інтелектуальної власності, яка приносить додаткову вартість (прибуток).

З розширенням процесу капіталізації майнових прав інтелектуальної власності пов'язують рух інтелектуального капіталу в напрямку його зростання або в іншому випадку здійснення розподілу й використання отриманого прибутку з метою розвитку інтелектуального капіталу суб'єкта господарювання, що впливає на зростання виробництва інноваційного продукту/інноваційної продукції за рахунок залучення більш досконалих інтелектуальних ресурсів, витрат в якість активів, у вартість чистих активів підприємств або у вартість акціонерного капіталу, що забезпечує їх прибутковість та перетворення додаткової вартості в інтелектуальний капітал.

З огляду економічної природи, **інноваційність** розглядають як сприйняття, продукування і застосування нового, а також як можливість дифузії інновацій з позиції економічної теорії, що підкреслює наявність нового явища, продукції, технології тощо, спрямованих на збільшення ефективності, що свідчить про розвиток інтелектуального капіталу з позиції процесів трансформацій в сфері інтелектуальної власності.

Тут сприйняття, продукування і застосування нового з урахуванням заохочення підприємництва та приватної ініціативи, позитивно впливатиме як на досягнення економічної стабілізації, так і на забезпечення економічного розвитку на новій технологічній і технічній основі.

З нашого погляду, розгляд дифузії інновацій з позиції майнових прав інтелектуальної власності характеризує якісну ознаку *інноваційності*, як результат поширення, розтікання, взаємодії процесу системного і цілеспрямованого динамічного оновлення цілісних наукових центрів та науково-виробничих комплексів.

Під **інноваційністю** розуміється *якісна категорія, яка характеризує результат динамічного, системного і цілеспрямованого оновлення цілісних наукових, науково-виробничих систем або комплексів в умовах просування до неоекономіки, що передбачає використання власного інтелектуального та науково-технічного потенціалу, створення та впровадження новацій, нових науково-економічних, науково-технологічних, науково-технічних знань, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності технологій, продукції, послуг, прийняттю прогресивних організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного та комерційного характеру, що істотно поліпшують їх структуру та якість виробництва, зміцнюють ринкові позиції, забезпечують перспективи розвитку.*

В якості важливого суб'єкта інновацій виступають транснаціональні корпорації, які покривають мережею інноваційного бізнесу країни і регіони. У сучасних роботах по теорії інновацій, відмічають науковці, аналізуються властивості і нові тенденції, в тій чи іншій формі знайшли відображення у взаємодії держави, науки і бізнесу та оформилися в у вигляді концепції «*потрійної спіралі*», або *моделі стратегічних інноваційних мереж*.

Саме досягнення *інтегрального ефекту безперервних оновлень* і є подальшим поглибленням інноваційності в умовах просування до неоекономіки при формуванні системи взаємовідносин між органами державного управління, бізнесовими виробничими структурами та науковими організаціями, де розвивається менеджмент комерціалізації та капіталізації інтелектуальної власності. Інтегральний ефект безперервних оновлень є критеріальною ознакою інноваційності цілісних науково-виробничих формувань.

Список використаних джерел

1. Житченко Г.О. Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал» / Економіка і суспільство. Випуск # 12 / 2017. С.255-259. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/43.pdf.

2. Ковальова О.М. Інтелектуальний капітал – важлива складова капіталу підприємства / Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19–21 червня 2012 року / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 57-59. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/.../Kovaliova%20O.M._Intelektu...

3. Давидюк Т.В. Еволюція поняття «людський капітал» / Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3(12). С. 175-182. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/68127/64003>.

4. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital / Schultz Theodore W. // The American Economic Review. – Vol.51 - №1 (Mar., 1961). - P. 1-17.

5. Яловий Г.К. Теорія людського капіталу як методологія формування інноваційної системи/Національний технічний університет України «КПІ». URL: ev.fmm.kpi.ua/article/download/43884/40376.

6. Понедільчук, Т. В. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки./ Електронний журнал Ефективна економіка № 6, 2014. URL: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3288.

7. Kasiewicz S. Kapitał intelektualny –spojrzenie z perspektywy interesariuszy. // S. Kasiewicz, W.Rogowski, & M.Kiciński// Krakow, Oficyna Ekonomiczna. 2006. –118 с.

8. Mięka B. Zarządzanie przedsiębiorstwem w XXI wieku.// S. Kasiewicz, W. Rogowski, & M. Kiciński / Krakow, Oficyna Ekonomiczna. 2006. – 94 с.

9. Clulow V. The Case of a Financial Service Firm. / J.Gerstman, & C.Barry, Jurnal of European Industrial Training. – 2003. – 203 с.

10. Edvinsson L., Kapitał intelektualny. // L. Edvinsson, M. Malone/ Warszawa, PWN. Warszawa, Difin. – 2002. – 139 с.

11. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. – СПб. : Питер, 2001. – 287 с.

12. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал – 2002. – № 1. – С. 16–27.

13. Эскиндаров М. Развитие корпоративных отношений в современной российской экономике /М. Эскиндаров. – М. : Республика, 1999. – 188 с.

14. Иноземцев В. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Иноземцев – М. : Academia, 1998. – 640 с.

15. Кендюхов О. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (переробна промисловість)» / О. Кендюхов. – Донецьк, 2007. – 31 с.

16. Леонтьев Б. Цена капитала. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Леонтьев. – М. : Издательский центр «Акционер», 2002. – 200 с.

17. Стрижак О. Формування інтелектуального капіталу підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами» / О. Стрижак. – Х., 2004. – 23 с.

18. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт ; пер. с англ. В. Ноздриной. – М. : Поколение, 2007. – 368 с.

19. Собко О. М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація–функціонування–розвиток [текст]: монографія / О. М. Собко. – Тернопіль: Крок,

2014. – 360 с. URL: dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/567/1/Інтелект.%20капітал.pdf.

20. Андриюшкіна М. І. Інтелектуальний капітал підприємства: питання обліку та оцінки /М. І. Андриюшкіна, Л. В. Семерунь / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=28180> (10.07.2013).

21. Бендиков М. А. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения / Михаил Абрамович Бендиков, Катерина Викторовна Джамай //Менеджмент в России и за рубежом. – 2004. – № 1. – С. 31–38. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-4/01.shtml> (08.12.2012).

22. Козинець Г.О. Структура інтелектуального капіталу/ Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 23, 2013 .С.272-278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2013_23_41.

23. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: [монографія] / Олександр Володимирович Кендюхов. – Донецьк: НАН України; Інститут економіки промисловості; ДонУЕП, 2008. – 363 с.

24. Edvinsson L. Kapitał intelektualny. Poznaj prawdziwą wartość swego przedsiębiorstwa odkrywając jego ukryte korzenie / Leif Edvinsson, Michael Malone; [Przekład Monika Marcinkowska] – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, – 2001. – S. 39–40. – (Seria Przedsiębiorczość).

25. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник /Г.Н.Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Каніщенко та ін.; За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища шк., 1994.

26. Политическая экономия современного капитализма: Учеб. пособие /Под ред. В.С. Торкановского – С-Пб.: Изд-во СПбУЭФ, 1993.

27. Підпригора О. Проблеми системи законодавства України про інтелектуальну власність //Інтелектуальна власність – 2000, № 3, с. 3-14.

28. Бутнік-Сіверський О., Орлюк О. Людський капітал в інтелектуальній економіці (економіко-правовий аспект) /Теорія і практика інтелектуальної власності-№ 5 (73) 2013.-С.3-10.

29. Коваленко М. Теорія і методологія управління розвитку регіонального господарського комплексу в контексті економіки знань : [монографія] / М. Коваленко. – Херсон : Олді-плюс, 2007. – 312 с.

30. Пилипенко О.В. Державне управління інноваційною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи.// Економіка України.- 2016.– № 9 (658).– С.32 – 43.